

Architectuur als uitdrukking van innerlijke processen

'Er zijn maar weinig mensen die begrijpen waar het in de organische architectuur eigenlijk om gaat', vindt Pieter van der Ree, die zojuist een overzichtsboek over organische architectuur heeft geschreven. Dat leidt tot het onvermogen om het achterliggende verhaal te vertellen, waardoor men in de vakwereld de organische architectuur links laat liggen. Juist met dat achterliggende verhaal kun je aankomen bij andere architecten én antroposofen. Van der Ree zegt tevens dat vormgeven vanuit de vragen en ideeën van mensen - misschien de bron van al het organisch bouwen - processen oplevert die een veel grotere maatschappelijke reikwijdte hebben dan we vaak denken.

Nard Besseling

Het is een van die wat koudere dagen vlak voor Kerstmis. Ik ben op weg naar Pieter van der Ree (1958). Een beetje aan de vroege kant besluit ik in de wijk waar hij woont nog wat rond te lopen. Het valt me op dat het er nooit stil is. Voortdurend is het geruis van een snelweg te horen. Terwijl ik mijn rondje maak, kijk ik af en toe tussen de huizen door. Ineens valt mijn oog op een graslaag op een paar meter hoogte. Is er achter de huizen dan een heuveltje? Ik kijk wat beter en zie dat het gras de dakbedekking van een gebouwtje vormt dat op een groot middenterrein achter de huizen staat. Deze korte wandeling vormt meteen de insteek voor het gesprek met Pieter van der Ree. Want wat ligt er meer voor de hand dan een architect te vragen naar zijn eigen woonsituatie?

Pieter van der Ree: 'Ik woon hier nu zeveneneenhalf jaar. Na mijn studietijd in Delft ben ik in Utrecht op zoek gegaan naar woonruimte toen ik bij het ORTA Atelier (een architectenbureau, nb) ging werken. Een collega daar maakte me opmerkzaam op het ecologische woonproject "Het groene dak", dat een groep potentiële bewoners wilde realiseren. Het was een woonproject op ideële grondslag. Ik ben er gaan kijken, maar zei toen wel bij mezelf: nou, dat ligt wel dicht bij de snelweg. Maar het project stond me wel aan. Het is een blok van zesenzestig woningen rondom een gemeenschappelijke binnentuin. Het gebouwtje met het groene dak is ons projecthuis, tegelijk bewonerscafé en de plaats voor onze vergaderingen. Alle bewoners zijn lid van de vereniging, dat is een voorwaarde. Het complex bevat twee- en driekamerwoningen, met verschillende gemeenschappelijke ruimtes, ingedeeld naar de wensen van de bewoners. Er zijn ook vier- en vijfkamerwoningen en maisonnettes. Dit alles verdeeld over koop en huur, allerlei types woningen dus.

Ik ben lid geworden en na anderhalf jaar kon ik mijn woning in. Maar stil is het hier niet. In het begin was het veel erger, maar nu is er een geluidsscherm. Het geluid is op een bepaalde manier een belasting, maar zo heel erg is het nou ook weer niet.'

'Een van de vernieuwende aspecten hier is dat het ecologisch bouwen gerealiseerd is binnen de sociale woningbouw. De huizen zijn volgens de huidige ecologische normen niet meer enorm spectaculair. Maar ze bevatten interessante aspecten. Zo hebben we een erg goede isolatie, er is met natuurverven gewerkt en er is geen tropisch hardhout verwerkt. De toiletten verbruiken weinig water. Regenwater wordt opgevangen voor een vijver. Het grijze water, afvalwater van douche en keuken, van één woonblok wordt door een rietbed gezuiverd.

Als bewoners bepaalden we zelf welke ecologische aspecten we wilden toepassen. Veel van die maatregelen waren te duur. Het is een heel proces geweest met gemeente en aannemers om het voor elkaar te krijgen. Het project heette 'Het groene dak' omdat eerst het idee was om bij alle huizen grasdaken te maken. Maar dat is om financiële redenen gesneuveld. Alleen het projecthuis heeft nu dus zo'n grasdak.

De eerste jaren was er buitengewoon weinig verloop, mensen blijven hier wonen. De vaste

kern is nog altijd aanwezig, maar er zijn ook nieuwe, gemotiveerde mensen bijgekomen. Ik vind het heel waardevol om een eigen huis en een eigen leven te hebben en aan de andere kant deel uit te maken van zo'n vereniging die een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid heeft voor de eigen leefomgeving.'

Het sociale aspect is een opvallend bijverschijnsel van dit ecologisch woonproject, zo valt me op. Pieter van der Ree bevestigt dit.

'Dat klopt. Een vriendin van mij woonde in een centraal wonenproject in Wageningen. Daar was het doel het sociale, en zij klaagde erover dat dat verwaterde. Bij ons was het doel het ecologisch woonproject, het sociale was daar een middel toe. Ik dacht toen: dat is een hele goede vorm, want het sociale is bij ons geen doel op zichzelf, terwijl ik wel het gevoel heb dat dat nu juist een zekere bestendigheid geeft.'

Werkingen van de vorm

We stappen over naar zijn pas verschenen boek. Veel organische architectuur is te vinden in Midden- en Noord-Europa, Zuid-Europa is ondervertegenwoordigd. Ik vraag Pieter van der Ree waar dat volgens hem mee te maken kan hebben.

'Dat vind ik een moeilijk onderwerp. Het is mij natuurlijk ook opgevallen. De meest plausibele verklaring die ik ben tegengekomen is afkomstig van de Duitse architect Hugo Häring. Die plaatst de organische architectuur tegenover de klassieke architectuur, de Griekse en Romeinse. Die is meer met het Zuiden verbonden en de organische meer met het Noorden. Aan de klassieke architectuur ligt meer een schoonheidsideaal ten grondslag waarbij de vorm iets zelfstandigs wordt. Häring ziet deze formele benadering eigenlijk doorlopen tot in de moderne tijd. Daar zie je eenzelfde tendens om mooie, esthetisch uitgewogen, harmonieuze composities te maken die enigszins losstaan van het praktische leven. Daartegenover plaats hij dan het noordelijke bouwen, bijvoorbeeld de gotiek, die minder formeel is en meer vanuit het gebruik, het bouwproces en krachtwerkingen voortkomt.

In het Zuiden is historisch die klassieke architectuur opgekomen en daar zijn de mensen nog steeds mee verbonden. Dat is een architectuur waarbij het spel tussen de bouwmassa en het zonlicht heel belangrijk is. Het spel van licht en vorm. Daar zijn ze heel sterk in. Ook de belevingswaarde speelt in de Zuid-Europese landen een belangrijke rol. Toen ik voor het eerst in Barcelona kwam, was ik erg onder de indruk. Ik ontdekte daar dat architectuur ook leuk mocht zijn. Daar is een feest gemaakt voor het oog en dan zie je ineens wat een schriële bouwtertjes wij zijn, hoe sober en degelijk, voor zo min mogelijk geld, weinig feest, weinig tierelantijntjes.'

Pieter van der Ree besteedt in zijn boek ook aandacht aan het ecologisch bouwen. Uit veel projecten blijkt dat architecten zowel organische als ecologische aspecten bij hun ontwerpen betrekken.

'In het algemeen zie je inderdaad dat er verbanden zichtbaar worden tussen ecobouwen en organische architectuur. Aan de ene kant is er de eco-architect die zich wat gelegen laat liggen aan natuurlijke principes en tot vormen komt die verwantschap hebben met de natuur. Aan de andere kant is er bij de organische architectuur een toenemend bewustzijn voor de ecologische en gezondheidsaspecten van het bouwen, wat niet vanaf het begin zo geweest is. Toen ik bouwkunde studeerde kwam ik de opvatting tegen dat de vorm en de werking van de vorm veel belangrijker was dan het materiaal. En ik zal niet zeggen dat de vorm niet belangrijk is, maar het materiaal is ook een realiteit. Maar zo zijn er ook ecologische architecten met weinig oog voor vorm en kleur. Dat zie je hier ook bij "Het groene dak", bij discussies over kleurgeving: onbehandeld hout is ecologisch het beste. Maar een heel andere vraag is natuurlijk of je dat bruingrijze hout ook mooi vindt. Dan kom je op een ander niveau, dat van de belevingswaarde, en dat is een gebied waarop de organische architectuur zich heel sterk begeeft.

Het aspect van die belevingswaarde van de architectuur heb ik tijdens mijn studie bouwkunde in Delft wel gemist. Idealen kwamen daar niet aan de orde. De architectuur

werd gedomineerd door functionalisme, alles rechthoekig, daar had ik het wel moeilijk mee.'

Bouwen aan nieuwe kathedralen

Pieter van der Ree is niet de enige bouwkundige in zijn familie. Zijn vader was stedenbouwkundige in Rotterdam, een oom deed als architect ook restauratiewerk.

'Ik was als kind altijd aan het bouwen, met blokken en lego. Daar kon ik al mijn tijd mee vullen, met vliegtuigen bouwen en steden ontwerpen. Toen ik acht was gingen we in Nieuwerkerk a/d IJssel wonen, toen nog volop in aanbouw. We speelden er altijd op de bouw, we bouwden er hutten. Op de middelbare school heb ik andere hobby's ontwikkeld, tekenen en fotograferen. Bij een beroepskeuzetest had ik te veel interesses om te kunnen kiezen: kunstgeschiedenis, restauratiewerk, psychologie, dat vond ik allemaal interessant. Mijn ouders stelden voor of architectuur niet iets voor me zou zijn. Dat lag natuurlijk voor de hand. Maar dat hield ik altijd verre van mij. Ze hebben me eens meegenomen, zeer tegen mijn zin, naar een restauratieproject van mijn oom, en ik vond dat niks. Er was niets mis met dat project, maar ik werd niet geraakt. En toen is mijn zus gekomen met een foldertje van het propedeutisch jaar van de Vrije Hogeschool. Dat leek een goed alternatief. Dan kon ik er nog een tijdje over nadenken. Ik ben dat jaar gaan volgen en dat bleek heel leuk: het was creatief, sociaal, ik kreeg veel contact met mensen.

Tijdens dat jaar was er een Chartres-project. Een hoogtepunt ervan was dat we met een Volkswagenbusje naar Chartres gingen. Op de terugweg dacht ik: indrukwekkend en mooi zo'n kathedraal, maar wel heel oud. Dat kun je nu niet meer zo maken. Hoe zou een kathedraal er vandaag de dag uitzien? Dat was een vraag die ik mezelf stelde en die me op de een of andere manier raakte. Een of twee weken later hadden we beroepskeuzeperiode, en daar moest je voor jezelf beschrijven wat voor soort werk je wilde doen. Toen ik daarover wat zat op te schrijven, kreeg ik ineens een idee voor die kathedraal. Ik heb m'n blaadje omgekeerd en een schets gemaakt van een kathedraal.

Ik ben dat verder gaan uitwerken en toen ik daar zo'n beetje mee klaar was, dat was in hetzelfde weekend waarin ik een formulier voor de universiteit moest insturen, had ik het gevoel dat ik een bron had aangeboord waarin ik heel sterk mezelf ervoer en waaraan ik veel vreugde beleefde. En op dat moment stond me helder voor de geest dat ik architect wilde worden. Ik heb toen de andere dingen die ik had ingevuld uitgedumd, er bouwkunde bovenaan gezet en het zo opgestuurd.'

'Dat was de inslag om bouwkunde te gaan studeren. Toen ik daar veel later op terugkeek, zag ik dat dat vanuit mijn talenten een logische keuze was, en als het ware ook voorbereid, maar dat ik het motief om die stap te zetten lange tijd niet te pakken had. Vanuit het bewustzijn had ik het motief niet te pakken en daarom verzette ik me er zo tegen als iemand mij de evidentie van de keuze voorhield. Pas toen ik het motief zelf had gevonden, bij de bron was gekomen, was mijn keuze me duidelijk. Daarmee kan ik niet zeggen dat ik wist wat ik wilde toen ik aan die opleiding begon, maar wel dat ik een soort gevoel voor een richting gevonden had, een bron van waaruit ik wilde werken.

Die kathedraal die ik ontworpen had, dat was niet bepaald het soort opdracht waar ik in Delft mee geconfronteerd werd. Ik heb heel wat dingen gemaakt waar ik wel goede cijfers mee haalde, maar waar ik zelf niet zo tevreden over was. Zo in het derde, vierde jaar heb ik voor het eerst een vrijere organische vorm uitgeprobeerd. Het betrof een kunstgalerie aan de Waal. Daar heb ik vanuit de weidsheid van het landschap, het licht en de expositiefunctie gezocht naar een soort waaiervorm, een schelpachtige ruimte die zich aan het einde van een pier in het uiterwaardenlandschap uitwaaierde. Ik probeerde een spannende vorm te vinden, maar gebruikte daar geen voorbeelden bij. Zelf gebruikte ik vrije vormen in mijn ontwerpen. Ik was misschien wel al een keer in Dornach geweest, maar wat ik maakte, leek daar helemaal niet op. Ik voer heel sterk op eigen kompas en nam in die periode niet makkelijk dingen of ideeën over van anderen.

Daarna paste ik het ook in echte projecten toe. Ik probeerde het zo te doen dat ik er zelf inhoudelijk achterstond, maar dat ook mijn docenten, die geen echte fans van de organische architectuur waren, hun goedkeuring eraan konden verlenen. Het motief dat ik daarin zie, en dat knoopt aan bij het boek, is dat me er veel aan gelegen is een soort brug te slaan tussen reguliere en organische architectuur. Ik wil dat graag geaccepteerd krijgen. Niet dat iedereen daar enthousiast over hoeft te worden, maar wel dat er een waardering voor ontstaat en dat men het gevoel heeft dat er een zinnig verhaal achter zit.'

Inleven

'Antroposofie kende ik niet van huis uit. Ik leerde die tijdens het propedeutisch jaar kennen en was onder de indruk van de mensen die gastcolleges kwamen geven. Hun manier om naar wetenschap, naar de maatschappelijke werkelijkheid te kijken, inspireerde me enorm. Ik ben toen zelf antroposofische literatuur gaan lezen. Ik vond Steiner in het begin niet makkelijk. Ik ben in dat jaar manmoedig aan *Theosofie* begonnen, maar ben ergens tussen het zeven-, negen- en twaalfledig mensbeeld geheel de draad kwijtgeraakt: ik kon me daar echt helemaal niets meer bij voorstellen. In Delft heb ik jarenlang meegedaan met een leesgroep waar de basiswerken werden doorgewerkt. Op een gegeven moment ben ik ook mee gaan doen in een filosofiegroep bij Hans Smit Sibinga, daar lasen we de meer kentheoretische werken. Ik las toen boeken als *Die Rätsel der Philosophie* en *Wahrheit und Wissenschaft*. Dat is voor mij een hele goede invalshoek geweest, dat kentheoretisch fundament. Ik merkte dat ik de geschreven werken van Steiner doortimmerder vond dan zijn voordrachten. De formuleringen en de structuur zijn helderder. Bij de voordrachten ben ik meer gericht op een bepaald thema waarover ik iets wil weten, ik heb in veel gevallen een eigen vraag nodig en eigen voorwerk wil het de werking krijgen dat ik er nieuwe inzichten door krijg. Ik kan soms in de verkeerde voordracht terechtkomen en merken dat ik niks kan met wat Steiner zegt. Dit heeft denk ik te maken met mijn neiging de dingen een plek te geven, samen met mijn fenomenologische inslag. Daarom waardeer ik Frank Teichmann ook zo. Dat is een hele knappe bruggenbrouwer tussen cultuurhistorische kennis en antroposofische inzichten. Die kan aan het eind van zijn voordracht met een citaat van Steiner komen waarmee hij de zaken ineens in een nieuw licht zet. En dat komt niet uit de lucht vallen, maar wordt geschraagd door een heel bouwwerk van waarnemingen en gedachten. De helderheid van denken heeft me in het werk van Steiner enorm aangesproken. Daarmee wordt een soort ruimte gemaakt voor spirituele inhouden. Het is geen denken dat abstract is maar dat transparant wil zijn.'

'Het was een melange van activiteiten tijdens mijn studietijd. Ik hield me naast mijn studie bezig met geometrie en maakte modellen van platonische lichamen - kubussen, tetraëders, octaëders. Ik hield me bezig met de geheimen van de ruimte, met de idee van de metamorfose. Op een bepaalde manier beleefde ik dat je via de geometrie in een soort ideeënwereld terechtkomt. Er zijn maar vijf platonische lichamen mogelijk, dat heeft met de aard van de ruimte en de geometrie te maken, en die verhouden zich onderling op een bepaalde manier tot elkaar, er zijn overgangsvormen mogelijk, de zogenoemde archimedische lichamen. Ik zei tegen mezelf: déze vorm moet over kunnen gaan in die vorm. Ik bedacht zulke vormen zelf, maar ik kon natuurlijk niet zeggen dat het producten van mijn fantasie waren. Ik ontdekte als het ware wat al ingeschreven staat in de kosmos. Vanuit die wetmatigheden kun je dus denken, maar tegelijkertijd zijn het wetmatigheden die al bestaan. Ik had het gevoel een soort geestelijke realiteit te denken. Je brengt je denken in overeenstemming met bestaande wetmatigheden, maar die zijn zelf niet zichtbaar. De concrete vormen, die bedacht ik zelf. Herakleitos zegt het ongeveer zo: de meeste mensen denken alsof ze een privé-verstand hebben, terwijl als je denkt je eigenlijk deel hebt aan de logos, een ideeënstructuur die aan de werkelijkheid ten grondslag ligt. De idee is een soort realiteit, een soort energie, iets wat je denken vervult. In die zin heeft dit iets te maken met het goetheanisme, met Steiners kentheorie. Maar het heeft ook met

architectuur te maken, met bouwen.

Ik heb een keer een rattenschedel gekocht en dacht erover hoe het is als je zo'n schedel hebt. Toen ik me dat concreet voorstelde, merkte ik dat ik mijn eigen houding daarbij veranderde. Als je zo'n rattenhoofd hebt, kun je die niet meer recht op je romp dragen, dan ga je horizontaal, je krijgt iets loerends met die oogjes op die plek. Door het me inleven in die vorm kreeg ik een gevoel voor de gestiek van de rat. Dat inleven is een principe dat ik later weer tegenkwam bij Steiner, wanneer hij voor de organische architectuur zegt dat het gaat om het inleven. In het gebouw, het karakter van de omgeving, in de aard van het materiaal. Inleven is eigenlijk de sleutel tot de organische architectuur.'

Bouwen is de kunst

'Als je naar de totale stroming van de organische architectuur kijkt, zie je dat er heel verschillende dingen gemaakt worden. Aan het begin van de twintigste eeuw is er een brede reactie op de negentiende-eeuwse neostijlen. Alle avant-gardearchitecten zochten naar nieuwe vormen, maar niemand wist waar die te vinden waren. De neostijlen hadden afgedaan. Je ziet de meest uiteenlopende zoekrichtingen. Bij de Jugendstil werd het gevoel als bron gebruikt. Daar is gezocht naar een esthetische, sensuele en behagende omgeving, waarbij gebruik wordt gemaakt van natuurlijke elementen als decoratie. Bij het Functionalisme werd juist het denken het uitgangspunt: hoe wordt een gebouw gebruikt, wat zijn de handigste vormen? Steiner voegt dingen toe die je bij anderen niet vindt. Dat is de spirituele dimensie, die sterk verbonden is met de metamorfose. Dat vind je bij niemand anders. Ik heb lang gedacht dat Steiner aanknoopt bij Goethe en zijn metamorfosegedachte, en dat is natuurlijk ook zo, maar waar het Steiner denk ik veel eerder om gaat, is de metamorfose als uitdrukking van de beweeglijkheid in het denken. Want je kunt ook naar architectuur kijken als gestolde gedachtevormen. Je ziet bijvoorbeeld dat in traditionele culturen het mythologische denken in de architectuur een uitdrukking vindt, waar het dak de hemel symboliseert, de zuilen de bomen. In de moderne architectuur komt slechts een logisch, rechthoekig denken tot uitdrukking, maar bij Steiner zie je weer vormen ontstaan waar innerlijke processen, een levendig denken, een uitdrukking vinden.

Wat bij Steiner verder heel karakteristiek is, is dat de vormen sterk vanuit de inhoud worden ontwikkeld. Hij schrijft, ik geloof in 1906, aan Marie von Sivers, dat hij eronder lijdt dat de spirituele werkelijkheid zich niet laat vertalen in abstracte gedachten. Het wezen van de geestelijke werkelijkheid, een levende beweeglijke realiteit, dat wil maar niet in die abstracte gedachten. En dat is denk ik het punt waar hij denkt: daar moeten we de kunst inzetten.'

'Steiner is niet de makkelijkste architect. Hij probeert niet te behagen met zijn architectuur. Soms vinden mensen de vormen een beetje bevreemdend, soms mooi, maar het is in ieder geval heel eigen. Elk ontwerp heeft een eigenheid zonder dat Steiner zichzelf herhaalt. Hij had het vermogen om vanuit een bouwidee tot een vorm te komen. Hij zag vrij snel om wat voor gebouw het op die bepaalde plek ging en kwam dan met een onconventionele vorm. Dat vind ik een enorme kracht, iets om jaloers op te zijn, dat je zo los bent van conventies. Als ik naar mezelf kijk, dan zie ik dat ik een bepaalde hand van ontwerpen heb. Daar is niks mis mee, maar het is wel moeilijk om je grenzen te verleggen, om niet iets te maken wat lijkt op wat je al eerder hebt gemaakt. Ik vind dat Steiner dat meesterlijk kon. Steiner is onder de organische architecten niet groot omdat hij het meeste heeft ontworpen of het mooiste, maar hij is wel degene die het verst kon kijken. Hij heeft een enorm potentieel geïntroduceerd om op een authentieke manier tot vormgeving te komen. Ik denk dat hij daar heel knap in is geweest en heel onbegrepen, omdat wij zó gewend zijn naar de uiterlijke verschijning te kijken, dat we denken dat het daarom gaat.'

Sociaal bouwen

'Er is een zorgwekkende kloof tussen de gangbare architectuur en de organische. Het rare is dat ook de grote namen in de organische architectuur, Frank Lloyd Wright, Antoni Gaudí, Hans Scharoun, die de Philharmonie in Berlijn schiep, veelal eenlingen zijn. Vrijwel niemand zet hun lijn voort. Organische architectuur hangt, zou je haast zeggen, aan geniale, visionaire individuen, die in dat specifieke gebied doordringen.

Mijn drijfveer bij het schrijven van dit boek is geweest dat ik op zoek ben naar een andere kwaliteit van architectuur. Bouwen wordt momenteel sterk bepaald door pragmatisme en door financiële en bouwtechnische factoren. Ik zoek naar een architectuur die aanknoopt bij menselijke belevingen, menselijke waarden. Organische architectuur is een gedeeltelijk genegeerde traditie, een onderstroom in de twintigste eeuw, die weinig aandacht krijgt vanuit de vakwereld. Het ING-gebouw in Amsterdam wordt door veel mensen gewaardeerd, maar de vakwereld laat het links liggen. Dat heeft voor een deel ook te maken met een onvermogen om duidelijk te maken waar het om gaat, om een goed verhaal te vertellen. Een van mijn drijfveren is zeker om die organische stroom in het daglicht te tillen, er begrip voor te wekken. Ik sprak een jaar geleden voor vakmensen over Goethes natuurwetenschappelijk werk als inspiratiebron voor de organische architectuur. Ik wilde laten zien dat daar een doortimmerd verhaal achter zit. En het was leuk om te zien dat mensen daardoor verrast zijn. En dan hoeft het niet jouw stijl of smaak te worden, maar er ontstaat in ieder geval weer iets van respect. Ik vind het een uitdaging voor verschillende groepen mensen zulke verhalen te vertellen. Ook is het zinvol om aan antroposofen te vertellen dat het niet om een stijl gaat, om een vaste vormgeving, maar dat het er om gaat door te stoten naar het achterliggende principe dat iedereen kan begrijpen. Met dat principe - het vertalen van een bouwidee in vormen - kun je aankomen bij andere architecten én bij antroposofen.'

'Er zijn twee dingen die me fascineren. Aan de ene kant architectuur- en cultuurgeschiedenis. Wat vertelt architectuurgeschiedenis over de veranderingen in het menselijk bewustzijn, in het samenleven van mensen, en in onze verhouding tot de natuur?

Het andere is: hoe geef ik vorm aan de werkelijkheid? Daarbij ga je uit van vragen van mensen. Dat is ook kijken naar het proces van de vormgeving, maar dan via de omgekeerde weg.

In het ene geval vertrek ik bij de uiterlijke vorm en probeer iets over de innerlijke werkelijkheid te vinden, in het andere geval begin ik vanuit de innerlijke werkelijkheid en probeer de passende uiterlijke vorm te vinden. De overgang tussen die twee werelden, dat heeft mijn levendige interesse. Daar vertel ik graag over en ik merk dat ik andere mensen daar ook enthousiast voor krijg.'

Zulke verhalen gaan niet alleen over organisch bouwen, ze kunnen ook zelf organisch worden opgebouwd. Ook sociale processen, zeker binnen het organische bouwen, kunnen niet zonder deze organische structuur, aldus Pieter van der Ree.

'Er zijn bepaalde wetmatigheden in de samenwerking nodig. De hele bouw specialiseert zich. Je kunt het nooit meer in je eentje. Iedereen heeft een specialisme, de installateur plaatst zijn buizen, de elektrotechnicus zijn kabels en installaties. Als niet iedereen doordrongen is van hetzelfde bouwidee, dan zullen ieders afzonderlijke oplossingen niet passen in het geheel. Alle partijen moeten onderling een bewustzijn hebben voor elkaars inbreng en het belang ervan, en een gemeenschappelijk beeld hebben van het bouwmotief, het idee achter de vormgeving van het gebouw. Dit bouwmotief drukt zich uit in alle onderdelen, die dan op een zinvolle manier verschillend zijn, maar tegelijk een duidelijke onderlinge relatie hebben en tevens een relatie tot dat geheel. Wil je iets met elkaar bereiken dan moet je eerst die wetmatigheden in het sociale realiseren, anders lukt het ook in de bouwpraktijk niet. In zoverre merk ik dat het organische doorwerkt op andere vlakken dan het pure bouwen.'

Het innerlijk ontwerpmotief

'Ik ben het afgelopen jaar weinig met ontwerpen bezig geweest, en kan niet zeggen hoe mijn ontwikkeling daarvan verder zal gaan. Het zwaartepunt voor de komende tijd zal liggen bij het in opdracht van de Iona Stichting samenstellen van een tentoonstelling over organische architectuur. Om een breed publiek kennis te laten maken met wat er op dat gebied de laatste decennia is gerealiseerd. Zoals ook het boek dit wil laten zien. We willen met de tentoonstelling in representatieve musea komen. We zijn al een aantal maanden in gesprek met de Beurs van Berlage in Amsterdam. Die zijn erg geïnteresseerd.'

'De twee thema's die ik tijdens mijn studietijd gevonden had zijn eigenlijk altijd gebleven: de relatie tussen architectuur, samenleving en natuur enerzijds en de geestelijke werkelijkheid anderzijds. De filosoof Heidegger zegt ergens dat de oerstam van de woorden "bouwen" en "zijn" dezelfde is: *buan*. Dat omvat het begrip "wonen". De fascinatie voor dit thema is dus al die jaren blijven bestaan. De tijd bij het ORTA Atelier bestond uit het in de praktijk brengen van waar ik mee bezig was vanuit vragen van opdrachtgevers. De zorg voor het bureau streed wel eens met het onderzoek dat ik daarnaast wilde blijven doen. Zo rond mijn veertigste vroeg ik me af: wat wil ik nou verder, ik word ook geleefd door alles wat er steeds moet. Toen kwam de vraag van de Iona Stichting om dit boek over organische architectuur te schrijven.

De tijd die ik daarvoor had, was heel kort. Gelukkig had ik veel van de benodigde literatuur al gelezen, aantekeningen gemaakt en projecten bezocht. Ik kreeg toen terugblikkend het merkwaardige gevoel dat ik me niet beter had kunnen voorbereiden als ik tien jaar geleden al geweten zou hebben dat ik zo'n boek zou gaan schrijven. Door de vraag van de Iona Stichting werd ik in staat gesteld het ook echt te schrijven. Een opdracht van buitenaf stelde me dus in staat iets te doen waarvan ik merkte dat het bij me hoorde, zonder dat ik in mijn eentje in staat zou zijn geweest het te verwezenlijken. Ik formuleer het dan ook zo dat de Iona Stichting van mij in die zin een auteur heeft gemaakt.

Een andere gelegenheid waar ik die verbanden ervaren heb, was toen ik nog tijdens mijn studie een scriptie aan het schrijven was over architectuur. Op dat moment werd ik gebeld door iemand van de Vrije Hogeschool om een lezing te houden over de relatie tussen mens en architectuur. Ik had nog nooit een lezing gehouden en niemand wist dat ik me met dit onderwerp bezighield. Ik besepte door dit voorval wel ineens dat wat innerlijk in mij leefde op de een of andere manier te maken had met de werkelijkheid buiten mij. En dat die vraag een lezing te houden alleen maar kon komen omdat ik me met het onderwerp bezighield. Hier kwam dus ook een vraag van buitenaf in aanraking met mijn innerlijke, voor anderen nog verborgen interesse.

Aan dit soort voorvallen heb ik het gevoel overgehouden dat de dingen waarmee je je innerlijk bezighoudt en de vragen die op je afkomen op een geheimzinnige manier met elkaar te maken hebben. Het ene wekt het andere op. Door zulke ontmoetingen kunnen innerlijke ontwerpmotieven in jezelf wakker worden en word je in staat gesteld je levensmotief te realiseren.'

Het boek *Organische architectuur. Mens en natuur als inspiratiebron voor het bouwen*, door Pieter van der Ree, is uitgegeven door Vrij Geestesleven en verkrijgbaar bij de boekhandel.